

Nieuwe politieke allianties en een vertrouwd gevoel

In tegenstelling tot Nederland, zijn de verzuilde instellingen in Vlaanderen niet plots geïmplodeerd. Er is nog altijd een christelijke (= katholieke), een socialistische en een liberale vakbond. Af en toe treden ze wel samen op, maar ze bewaren toch ook hun eigen identiteit. Het overgrote deel van de bevolking is nog altijd aangesloten bij een rode (socialistische), groene (christelijke) of blauwe (liberale) particuliere ziektekostenverzekeraar. Maar voor hoe lang nog?

In Vlaanderen heeft ontzuiling de vorm van een geleidelijk erosieproces: de instellingen blijven wel hun kleur bewaren, maar ongemerkt verschuiven de inhoudelijke en organisatorische verbanden. Dit proces is sinds 1999 in een stroomversnelling terecht gekomen. Voor het eerst sinds 1958 verdwenen de christen-democraten uit de regeringsbanken en daarmee een van de belangrijkste steunpilaren van het verzuilde middenveld.

Veertig jaar geleden was de situatie in Nederland en Vlaanderen nog heel vergelijkbaar. In beide landen werd het maatschappelijk leven stevig beheerst door verzuilde instellingen. Weliswaar was er in Vlaanderen geen sprake van een tegenstelling tussen katholieken, hervormden en gereformeerden. Maar

ook hier was een haast volledige inkapseling van de wieg tot het graf alleszins mogelijk. Het christelijk onderwijs leidde eigenlijk vanzelfsprekend naar een katholieke universiteit, een christelijke werkgever, enzovoort. Aan socialistische kant werd een gelijkaardige, zij het veel minder sterk uitgebouwde structuur op poten gezet. De liberale zuil, ten slotte, is altijd veel kleiner geweest dan de 'grote twee'. Tot in 1960 werden zelfs pogingen ondernomen om de verzuiling te exporteren naar de kolonie Kongo. Op een gegeven ogenblik concurreerden daar een katholieke universiteit en een (niet-confessionele) rijksuniversiteit met elkaar.

Verzuiling als probleem

Het is opvallend, dat tot halfweg de jaren zestig nauwelijks geschreven werd over de verzuiling als fenomeen. Christelijke wetenschappers (liefst verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven) publiceerden wel studies over

het functioneren van christelijke partijen of instellingen, terwijl niet-confessionele onderzoekers (van de universiteiten van Gent of Brussel) hun aandacht richtten op de socialistische of liberale instellingen. Maar in feite was er niemand die in die periode een omvattend beeld van de verzuiling heeft neergeschreven.

Dit is een belangrijke vaststelling. In de Vlaamse sociale en politieke wetenschap is er eigenlijk nooit een vooraanstaand auteur geweest, die het principe van de verzuiling in een gesegmenteerde samenleving heeft verdedigd. De verzuilingsliteratuur die de afgelopen veertig jaar is ontstaan in Vlaanderen is er dus een van kritiek op de verzuiling. Vlaanderen heeft nooit een Lijphart gehad.

In de tweede helft van de jaren zestig wordt verzuiling pas voor het eerst systematisch behandeld in de literatuur. De Gentse filosoof Leo Apostel en de Leuvense politoloog en socioloog Luc

Prof.dr. Marc Hooghe is onderzoeker bij het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek, en doceert aan de universiteiten van Antwerpen en Brussel.

Huyse legden hiervoor de basis. Beiden pasten niet echt in het verzuilde denken. Leo Apostel was weliswaar een niet-gelovige, maar zijn (latere) werk bevatte een onmiskenbaar spirituele dimensie, die echter niet aansloeg in het vrijzinnige kamp. (Vrijzinnig betekent in Vlaanderen: niet-confessioneel, humanistisch, met zelfs een zekere antikerikale toon.) Luc Huyse was zijn hele leven verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven. Politiek was hij niettemin georiënteerd op progressieve en socialistische milieus, en dat wekte in die dagen flink wat opschudding in Leuven.

Apostel schreef in 1966 samen met Marcel Bots een boek, waarin hij vooral de intellectuele schaduwkanten van de verzuiling belichtte. Het stoorde hem dat de verzuiling er in de praktijk toe leidt, dat christenen en niet-gelovigen zich opsluiten in hun eigen wereldje. Verarming van het maatschappelijke debat was het gevolg. Apostel, die in zijn jeugd sterk werd beïnvloed door de filosofie van Carnap en Piaget, ging er vanuit dat ware kennis slechts kon bereikt worden door een zo open mogelijke dialoog.

Luc Huyse was veeleer empirisch gericht. Hij introduceerde een aanzienlijk deel van het gedachtegoed van Lijphart in het Belgisch debat, zij het met een kien oog voor de schaduwzijde van het pacificatiemodel. Huyse erkende dat verzuiling en pacificatie een mogelijke oplossing zijn om conflicten te beslechten in een sterk verdeelde samenleving. De verschillende bevolkingsgroepen houden immers een zekere afstand tot elkaar. De noodzakelijke compromisvorming wordt overgelaten aan de zuilelites, die elkaar vinden in een elite-consensus.

Veel sterker dan Lijphart beklemtoonde Huyse echter de prijs die betaald wordt voor deze pacificatie. Er is niet alleen een 'onnatuurlijke' scheiding tussen bevolkingsgroepen; dit model veronderstelt bovendien ook een flinke dosis lijdzaamheid en passiviteit van de achterban. Op het ogenblik dat de zuilelite een compromis heeft aanvaard, wordt er van de achterban verwacht dat ze deze overeenkomst steunt – en daarna keurig overgaat tot de orde van de dag. De zuilelite heeft immers enkel iets te onderhandelen, als ze ook greep heeft op haar leden. Is de overeenkomst eenmaal gesloten, dan is de rol van de gewone leden uitgespeeld, en keren zij terug naar hun vroegere pas-

'De jaren zestig', tekening van Gal, Gerard Alsteens in Knack in 1988 naar het schilderij 'La France guidant le peuple'.

sieve toestand. Volgens Huyse is dit een uiterst bedenkelijke gang van zaken, omdat hij er van uitgaat dat democratie slechts kan gedijen dankzij een flinke dosis participatie en belangstelling van de gewone burger. Binnen het verzuilde pacificatiemodel is men echter huiverig voor massaparticipatie. Die zou een gevaar kunnen opleveren voor de moeizaam bevochten modus vivendi. Politieke apathie is dus de prijs die we betalen voor dit vreedzaam samenleven (of naast elkaar leven?).

Bevroren breuklijnen

Huyse introduceerde ook het breuklijndenken van Lipset en Rokkan in het Belgische debat. Lipset en Rokkan gingen uit van bevroren breuklijnen: de tegenstellingen die maatschappelijk relevant waren ten tijde van het ontstaan van de moderne massademocratie, bepaalden de indeling van het partijpolitieke landschap. Die breuklijnen bestendigden daardoor ook zichzelf en verankerden zich in het politiek systeem. Het gevolg hiervan was dat anno 1970 de politieke breuklijnen nog steeds een afspiegeling vormden van de maatschappelijke breuklijnen zoals die al bestonden in 1917. Volgens Huyse is de verzuiling een belangrijke factor binnen dit bevestigingsproces. De zuilen vormen een afgesloten geheel en evolueren slechts heel geleidelijk. Hun machtspositie is dus een belemmering voor elke poging tot politieke vernieuwing.

Zeker in de jaren zeventig ondernam Huyse zelf pogingen om tot 'progressieve frontvorming' te komen. Deze term werd in het Belgisch politieke debat sinds de jaren vijftig van de twintigste eeuw gehanteerd om te pleiten voor een nauwere samenwerking tussen de socialistische en de christelijke (=katholieke) arbeidersbeweging. De droom hierachter was, dat door het samengaan van deze twee bewegingen een krachtige links-progressieve organisatie zou ontstaan, die een tegengewicht kon vormen voor de traditionele economische krachten.

Huyse werd hoofdredacteur van *De Nieuwe Maand*, een tijdschrift dat de ontmoetingsplaats vormde voor progressieve katholieken en socialisten. Hoewel het tijdschrift gedurende meer dan een decennium lang een van de meest vooraanstaande intellectuele fora van Vlaanderen vormde, kan men niet stellen dat het politieke project van *De Nieuwe Maand* geslaagd is. De christelijke arbeidersbeweging bleef uiteindelijk verknocht aan de christen-democratische partij (CVP), ondanks het feit dat binnen die partij steeds een moeizaam compromis moest worden gezocht met de twee andere, veel conservatievere 'standen': de Boerenbond en de middenstanders. De Vlaamse socialisten (SP), van hun kant, hadden moeite met die nieuwkomers van christelijken huize. Ondanks enkele 'doorbraak'-operaties bleek dat de vroegere christenen niet met open armen ontvangen

Literatuur

De 'klassieke' werken:

Leo Apostel en Marcel Bots, *Pluralisme en verdraagzaamheid* (Antwerpen 1966).

Luc Huyse, *Passiviteit, pacificatie en verzuiling in de Belgische politiek* (Antwerpen 1970).

Jaak Billiet en Karel Dobbelaere, *Godsdienst in Vlaanderen* (Leuven 1976).

Het wetenschappelijk debat in de jaren tachtig:

Jaak Billiet (red.), *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming* (Leuven 1988).

Luc Huyse, *De verzuiling voorbij* (Leuven 1987).

Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 13,1(1982): Thema-nummer verzuiling.

Staf Hellemans, *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800* (Leuven 1990).

Recent werk:

Joop Ellemers, 'Studies over verzuiling', *Sociologische Gids*, 45,6 (1998) 426-439.

Marc Hooghe, 'De persistentie van de verzuiling op micro-niveau in Vlaanderen', *Res Publica*, 41,4 (1999) 391-420.

Marc Hooghe, 'Belgien: Stabilität und Wandel neokorporatistischer Interessenvermittlung', in: Werner Reutter en Peter Rütters (red.), *Verbände und Verbandssysteme in Europa* (Opladen 2001) 31-50.

werden binnen de partij. Op nationaal niveau slaagde toenmalig voorzitter Karel Van Miert (later Europees Commissaris en rector van Nijenrode) er wel in een zekere openheid te verwezenlijken. Maar op het lokale vlak sloten de oude kameraden meestal de gelederen tegen de 'tsjeven' (een Vlaams scheldwoord voor 'katholieken'). Van de verhoopte progressieve frontvorming kwam dus niets terecht.

Als we de logica van Lipset en Rokkan echter doortrekken, volgt hieruit dat de huidige zuilverhoudingen niet noodzakelijk beantwoorden aan een reëel bestaande ideologische tegenstelling. Het conflict tussen gelovigen en niet-confessionelen, bijvoorbeeld, mag dan wel relevant zijn geweest in de negentiende eeuw en in de eerste helft van de twintigste, maar aan het einde van de twintigste eeuw werd de conflictstof op de levensbeschouwelijke breuklijn steeds beperkter. Huyse verdedigde

dan ook de stelling dat de zuilen in feite achterhaald zijn. Ze beantwoorden niet langer aan reële ideologische bekommernissen. Christelijke scholen waren volgens hem niet langer begaan met een reële christelijke inspiratie, ze gebruikten enkel hun ideologische etiket om hun subsidies en hun machtspositie veilig te stellen. Er was, volgens Huyse, niet echt een verschil waar te nemen tussen het bestuur van een christelijk ziekenhuis en dat van een niet-confessionele medische inrichting.

De stelling van Huyse, die hij pas volledig uitwerkte in een boek uit 1987, is dus dat verzuiling gewoon een soort overlevingsmechanisme is geworden voor enkele grote gevestigde 'politieke concerns'. Ze beroepen zich nog wel op een traditionele ideologie, maar in feite proberen ze vooral hun eigen voortbestaan te bestendigen en te legitimeren.

Christelijke waarden

De Leuvense sociologen Jaak Billiet en Karel Dobbelaere kwamen in het getouw tegen deze stelling. Ze gaven weliswaar toe dat er nog maar weinig over was van de vroegere katholieke gestrengheid. Katholieke scholen werden al lang niet meer bestuurd met de bijbel in de hand. Het 'kerks katholicisme', zoals Billiet en Dobbelaere het noemden, was al degelijk op zijn retour. Alleen stelden zij dat Huyse veel te ver ging door te veronderstellen, dat er dan ook niets specifiek-christelijk meer aanwezig was binnen de christelijke instellingen.

De teloorgang van het traditioneel katholicisme leidde volgens hen tot de opkomst van een 'sociaal-cultureel christendom', waarbij de traditionele christelijke waarden, weliswaar in een meer veralgemeende vorm, nog altijd sterk aanwezig blijven. Men zal het misschien minder gemakkelijk over 'naastenliefde' hebben, eerder over 'solidariteit', maar de basiswaarde blijft wel overeind en vormt de kern van deze 'sociaal culturele christelijkheid'. Ook het christelijk personalisme laat toe op een meer open en hedendaagse manier het christelijk gedachtegoed vorm te geven.

Terwijl het debat over de precieze kenmerken van het Vlaams verzuilingsproces aanvankelijk veelal op politieke gronden werd gevoerd, kwam tijdens de jaren tachtig een meer diepgaand wetenschappelijk bezinningsproces op

gang over de precieze aard van de verzuiling. Zoals de Leuvense socioloog Staf Hellemans destijds stelde, was het hoog tijd het eng-Vlaams perspectief op verzuiling in te ruilen voor een Europees perspectief. Er werd dan ook aansluiting gezocht met verzuilings-theorieën uit bijvoorbeeld Nederland.

De studies van Billiet (1988) en Hellemans (1990) vormden het academisch hoogtepunt van deze trend naar een meer afstandelijke wetenschappelijke benadering. Vooral de dissertatie van Hellemans kan nog altijd beschouwd worden als de meest gezaghebbende Vlaamse studie over het verzuilingsproces. Volgens Hellemans mag verzuiling niet gezien worden als een archaïsche en enclavistische maatschappelijke organisatievorm. Verzuiling is in zijn ogen geen afwijzing van de moderniteit, maar juist een vanuit de christelijke kerken gestuurd proces om de modernisering te aanvaarden en in te zetten voor eigen doelen.

De opkomst van onderwijssystemen, professionele gezondheidszorg en politieke partijen (allemaal typische uitingen van het moderniseringsproces) kon worden gezien als een aanslag op de traditionele machtspositie van de kerk. Binnen de katholieke kerk was er dan ook een sterke stroming om al die 'nieuwe zaken' gewoon af te wijzen. Uiteindelijk won de verzuilings-tendens het echter: de 'nieuwe zaken' werden aanvaard, maar werden tegelijk op levensbeschouwelijke grondslag georganiseerd. De liberale democratie, waartegen een aantal pausen nog zo te keer waren gegaan, werd geaccepteerd. Tegelijk werd via een christen-democratische partij geprobeerd greep te krijgen op die liberale democratie.

Het eind van de verzuiling

Toch ziet ook Hellemans, net als Huyse, de verzuiling als een voorbijgaand fenomeen. Dankzij de verzuiling kon de katholieke kerk weliswaar gedurende enige tijd de 'moderniteit veroveren'. Hellemans situeert dit hoogtepunt van de verzuiling in de periode 1800-1960. Daarna neemt de interne dynamiek het echter opnieuw over, waardoor de verzuiling geleidelijk uitgehold wordt.

Zoals Weber reeds aantoonde is een sterke mate van systeemdifferentiatie en autonominiseren een belangrijk onderdeel van het moderniseringsproces. Na verloop van tijd gaan bijvoorbeeld de christelijke ziekenhuizen zich

meer en meer afvragen wat ze nog aanmoeten met de voogdij van de kerk, of de scholen of ze nog wel iets te maken willen hebben met het christelijk onderwijs.

Net zoals dat het geval is bij elke andere sector gaan ze zich meer en meer toeleggen op het eigen functioneren, en is er veel minder aandacht voor de integratie in grotere, ideologisch-geïnspireerde gehelen.

Hellemans benadrukt dan ook terecht dat de verzuiling geleidelijk zal verdwijnen als gevolg van een dubbel 'dissoctatie-proces'. Aan de ene kant nemen de leden steeds meer afstand ten opzichte van de organisaties, omdat ze zich ideologisch niet meer thuis voelen binnen de zuilen. Ideologie wordt in sterkere mate een gevolg van individuele opties. Maar ten tweede nemen ook de organisaties meer en meer afstand ten opzichte van de zuilen. Vakbonden, kerken, scholen en ziekenhuizen willen zich toeleggen op hun eigen domeinspecificiteit, en ze zijn veel minder bereid zich de wet te laten voorschrijven door een centrale zuil-instantie.

Na de publicatie van het proefschrift van Hellemans viel het wetenschappelijk debat grotendeels stil – alsof nu het laatste woord wel was gezegd. Bij een nieuwere generatie wetenschappers was er in elk geval bijzonder weinig belangstelling voor het fenomeen verzuiling. Het werd in het beste geval als een relict uit het verleden beschouwd. Wel toonde Stefaan Walgrave in zijn dissertatie uit 1995 aan, dat er zeker geen sprake was van nieuwe processen van zuilvorming. De nieuwe groene partij slaagde er in elk geval niet in een eigen netwerk van 'bevriende' organisaties rond zich te scharen.

Een studie uit 1999 van mijn hand maakte echter duidelijk, dat de overlijdensadvertenties van de verzuiling mischen wat te vroeg de wereld waren ingestuurd. Veeleer lijken we te maken te hebben met een proces van generationele vervanging: voor de generaties geboren vóór 1950 is de verzuiling nog altijd springlevend. Zij kiezen relatief bewust voor een christelijke ziektekostenverzekeraar, ze combineren dit ook met een stem voor de christen-democraten en zelfs met het huldigen van een relatief specifiek waardenpatroon dat overeenkomsten vertoont met de notie 'sociaal-culturele christenheid' die

Billiet en Dobbelaere een kwart eeuw eerder hadden glanceerd. Voor de generaties die geboren zijn na 1950, blijkt verzuiling echter wel een relict uit het verleden. Zij combineren naar hartelust: ze sturen hun kinderen naar een christelijke school, maar zijn eventueel lid van een socialistische vakbond en lezen een liberale krant. Ook hun stemgedrag kan nog slechts in geringe mate bepaald worden aan de hand van de mate waarin zij geïntegreerd zijn in een zuil.

Op basis van deze vaststelling ging ik ervan uit, dat de restanten van de verzuiling zeer geleidelijk zouden verdampen. Processen van generationele vervanging zorgen immers voor een geleidelijke overgang. Naarmate de oudere generaties (die wel nog in een verzuilingsstramien zitten) vervangen worden door jongere cohorten (die zich niet langer willen bekennen tot een van de grote drie zuilen), zou de verzuiling geleidelijk verdwijnen.

Stroomversnelling

Toen kwamen de verkiezingen van juni 1999. De christen-democraten behaalden het slechtste resultaat sinds 1893. De CVP verdween voor het eerst sinds 1958 uit de regeringscoalitie. Het haast vanzelfsprekende sluitstuk van de verzuiling was plotsklaps weg. Voor de christelijke organisaties was het opeens niet langer vanzelfsprekend zich exclusief te richten tot wat een kleine oppositiepartij was geworden. En omgekeerd waren de liberalen van de VLD en de groene partij Agalev maar al te bereid een gewillig oor te lenen aan de voormalige christelijke achterban. Ten dele lijken ze daar ook in geslaagd. De vakbonden in het christelijk onderwijs, bijvoorbeeld, lijken nu even goede maatjes met Agalev-politici als met CVP-verkozenen. En omgekeerd zoeken de christelijke ondernemers nu vaker hun toevlucht in de VLD-stal dan bij de CVP-oppositiegelederen.

Het organisatorische dissociatieproces, waarop Hellemans reeds de nadruk legde, lijkt sinds 1999 dan ook in een stroomversnelling terecht te zijn gekomen. Het Nationaal Christelijk MiddenstandsVerbond (NCMV), een van de drie traditionele 'standen' binnen de CVP, heeft zich nu formeel losgemaakt van de zuil en houdt het bij het neutrale UNIZO (Unie van Zelfstandige Ondernemers). De christelijke banken en verzekeringsmaatschappijen waren eer-

der reeds opgegaan in grotere economische gehelen, die niets meer te maken hadden met de zuilen. CERA, de bank van de christelijke Boerenbond en vroeger een belangrijke financier voor de christelijke zuil, fuseerde bijvoorbeeld met de Kredietbank tot het KBC, dat geen enkele band meer heeft met de christelijke zuil of de Boerenbond. De internationale trend tot economische schaalvergroting droeg dus mede bij aan het definitief ondergraven van de verzuiling in Vlaanderen.

Toch is hiermee niet gezegd, dat ook op organisatorisch vlak de verzuiling in Vlaanderen nu definitief tot het verleden behoort. De christelijke arbeidersbeweging ACW (een koepel van vakbonden, ziektekostenverzekeraars en socio-culturele organisaties) kijkt duidelijk nog de kat uit de boom. Op bijna elk congres wordt een nieuw stapje gezet richting Agalev-politici. En die zijn maar al te zeer bereid om de ACW-eisen tot de hune te maken tijdens regeringsonderhandelingen. Het ACW heeft het echter, in tegenstelling tot de zelfstandige ondernemers, nog niet tot een formele breuk met de CVP (nu CD&V) laten komen. Hierbij speelt niet alleen het feit dat er de afgelopen veertig jaar veel persoonlijke banden zijn ontstaan tussen ACW-ers en CVP-politici. Vanuit het ACW weegt hierin ook een element van berekening. Er is niets dat uitsluit dat bij de Belgische verkiezingen van 2003 zich een CDA-scenario herhaalt, waarbij de christen-democraten kunnen profiteren van de onvrede over het paarse beleid van de afgelopen jaren. In dat geval wordt de rol van de christelijke arbeidsbeweging binnen de partij nog versterkt, juist omdat veel conservatieve ondernemers zich nu wel hebben afgewend van de christen-democraten, ten gunste van de liberalen. Bij een dergelijk scenario heeft de christelijke arbeidersbeweging er uiteraard alle belang bij het nu niet tot een definitieve breuk te laten komen met de christen-democraten. Stel echter dat de christen-democraten in 2003 nog verder afkalven en opnieuw naar de oppositiebanken worden verwezen, dan wordt het steeds moeilijker verdedigbaar dat de grootste vakbond van het land (met 65 procent van alle vakbondsleden) haar politieke lot exclusief zou binden aan één partij, die slechts 20 procent van alle stemmen weet te verzamelen.